

Axiological prism of the normativity criminal law: to the essence of issue

Аксіологічний вимір нормативності кримінального права: до постановки питання

Eugeniya Vecherova

Key words:

normativity of the criminal law, values, hierarchy of values, objects of criminal law protection, disfunctionality of criminal law.

Ключові слова:

нормативність кримінального права, цінності, ієрархія цінностей, об'єкти кримінально-правової охорони, дисфункціональність кримінального права.

Для юридичних досліджень, зорієнтованих на сучасні вимоги до науки й наукового знання, методологічна спроможність є фундаментальною умовою наукової коректності та теоретичної обґрунтованості результатів.¹

Щодо безпосередньо методологічного забезпечення дослідження нормативності кримінального права, то в світлі ідей про інтегративний характер наукових пошуків безперечно утилітарність представляє методологія метарівня або філософська методологія,² чільне місце в арсеналі якої відведено аксіологічному (ціннісному) підходу.

Аксіологічний (ціннісний) підхід – це загальна стратегія дослідження, що визначає розгляд права крізь призму його відповідності певним цінностям, що можуть забезпечуватися правом та бути його основою.³ Згідно з даним підходом цінності – це структурна першооснова права.⁴

Зважаючи на вищевикладене, метою даної наукової роботи є спроба розкриття змісту поняття «аксіологічний вимір нормативності кримінального права» та його інтерпретація з позицій власної та інструментальної цінності кримінального права.

Слід зазначити, що окремі аспекти даної проблематики так чи інакше висвітлювалися в працях М.М. Бабаєва, О.М. Бібіка, Г.В. Гребенькова, В.К. Грищука, Ю.О. Демидова, Ю.Є. Пудовочкина тощо. Однак внаслідок наукової новизни самої постановки питання про аксіологічний вимір нормативності права на галузевому рівні існує потреба в проведенні додаткових досліджень у цій сфері.

З етимологічної точки зору «цінність» – це важливість, значущість; явище, предмет, що має те або інше значення, важливий або суттєвий в якому-небудь значенні.⁵ Цінності як позитивна або негативна значущість об'єктів оточуючого світу для людини, групи, суспільства в цілому визначається не їх властивостями самими по собі, а їх втягненням у сферу людської життєдіяльності, інтересів та потреб, соціальних відносин; критерій і засоби оцінки цієї значущості відображаються в моральних принципах та нормах, ідеалах, установках, цілях.⁶

¹ Тарасов Н.Н. Методологические проблемы юридической науки: [монографія] / Н.Н. Тарасов. – Екатеринбург, 2001. – С. 3.

² Вечерова Є.М. Потенціал філософської методології щодо системно-структурного аналізу кримінального права та кримінального закону як різновидів соціального управління / Є.М. Вечерова // Юридичний науковий електронний журнал. – 2016. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lsej.org.ua/1_2016/21.pdf

³ Фальковський А.О. Аксіологічний підхід у методології сучасної юриспруденції: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / А.О. Фальковський. – Одеса, 2011. – С. 8.

⁴ Горобець К.В. Аксиосфера права: философский и юридический дискурс: [монографія] / К.В. Горобець. – Одесса: Фенікс, 2013. – С. 86.

⁵ Значение термина «ценность» по Ефремовой и словарю Ушакова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tolslovar.ru/ts416.htm>

⁶ Советский энциклопедический словарь. – М.: «Советская Энциклопедия», 1980. – С. 1481.

Цінності безпосередньо пов'язані з людиною і віддзеркалюють зацікавлене ставлення людей до оточуючого їх світу. У філософсько-правовому сенсі цінностями є об'єкти, явища, ідеї, суспільні процеси та їх властивості, до яких людина ставиться як до задовольняючих її соціальні потреби, інтереси, бажання і які вона залучає до сфери своєї життєдіяльності. Цінності виступають невід'ємною складовою культури суспільства і віддзеркалюються у свідомості людей.⁷

Цікаво, що цінності в правовій сфері самі по собі не є регулятивами, оскільки не встановлюють ніяких правил, їх слід відносити до сфери правового впливу, а не правового регулювання.⁸ Цінності самі по собі не є й нормативними, оскільки вони не встановлюють меж дозволеного, однак вони актуалізуються в момент, коли ці межі порушуються внаслідок індивідуального акту дії, спрямованого на досягнення глибоко індивідуалізованої мети або як результат позбавлення, втрати.⁹

Інакше кажучи, має місце взаємообумовленість нормативності права та цінностей. З одного боку, цінності віддзеркалюються (проявляються) в нормативності права, а з іншого – саме цінності, несучи в собі елементи належності, надають нормативності права загальнообов'язковість та загальнозначущість. Дане судження в повній мірі поширюється і на взаємозв'язки нормативності кримінального права й цінностей.

Крім того, важливе значення для аксіологічного виміру нормативності кримінального права з методологічної точки зору має доцільність розрізнення категорій «цінності» й «оцінки» у кримінальному праві.¹⁰

Якщо категорія «цінність» є за своїм характером об'єктивно-суб'єктивною, то категорія «оцінка» – суто суб'єктивною, оскільки є продуктом, функцією свідомості суб'єкта (в нашому випадку мова йде про відображення цінностей у свідомості законодавця та правозастосувача).¹¹

Зважаючи на вищевикладене, аксіологічний вимір нормативності кримінального права доречно інтерпретувати з позицій розгляду двох блоків проблем.

По-перше, може йтися про власну цінність кримінального права, тобто спектр цінностей, які потребують кримінально-правової охорони, та їх ієрархічність (діапазон, пріоритети та засоби кримінально-правової охорони).¹²

По-друге, мова може йти про інструментальну цінність кримінального права (його здатність за допомогою своїх змістовних і формальних властивостей задовольняти потреби, бути інструментом реалізації і погодження інтересів тощо).¹³

Висловлюючись більш предметно, основними «індикаторами» власної цінності кримінального права виступають об'єкти кримінально-правової охорони та заходи кримінально-правового характеру.¹⁴

Інструментальна ж цінність кримінального права конкретизується в його завданнях та функціях.¹⁵

⁷ Патерило І.В. Право як ціннісна категорія: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень» / І.В. Патерило. – К., 2006. – С. 9.

⁸ Горобець К.В. Аксіосфера права: філософський і юридический дискурс: [монографія] / К.В. Горобець. – Одеса: Фенікс, 2013. – С. 180.

⁹ Там само.

¹⁰ Демидов Ю.А. Социальная ценность и оценки в уголовном праве / Ю.А. Демидов. – М., Юридическая литература. – 1975. – С. 9-26.

¹¹ Гришук В. Кримінальне право як соціальна цінність / В. Гришук // Право України. – 2017. – № 2. – С. 29-30.

¹² Більш детально див., наприклад, Биби́к О.Н. Система культурных ценностей как основа механизма уголовно-правового регулирования / О.Н. Биби́к // Право и государство. – 2008. – № 11. – С. 98-101; Биби́к О.Н. Роль культурных ценностей в уголовно-правовом регулировании / О.Н. Биби́к // Вестник Омского университета. Серия «Право». – 2009. – С. 122-129; Назимко Є. Аксіологічне дослідження кримінального права як запорука ефективності кримінально-правового законодавства / Є. Назимко // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 10. – С. 161-164; Гребеньков Г., Назимко Є. Кримінальне право України у контексті аксіологічного виміру / Г. Гребеньков, Є. Назимко // Юридична Україна. – 2010. – № 8. – С. 95-101; Оробець К. Аксіологічний підхід у кримінальному праві: зміст та значення // К. Оробець // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 12. – С. 222-226.

¹³ Гришук В. Кримінальне право як соціальна цінність / В. Гришук // Право України. – 2017. – № 2. – С. 32.

¹⁴ Оробець К. Аксіологічний підхід у кримінальному праві: зміст та значення // К. Оробець // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 12. – С. 224.

¹⁵ Там само.

З певною долею умовності можна стверджувати про те, що потенційний перелік об'єктів кримінально-правової охорони законодавцем представлено у ч. 1 ст. 1 Кримінального кодексу (далі – КК) України, згідно з якою КК має своїм завданням правове забезпечення охорони прав та свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства.

В свою чергу, охоронювані КК України цінності мають різний ступінь значущості, для них є властивим ієрархічний порядок.

Резюмується, що послідовність розміщення розділів в Особливій частині КК визначається ієрархією цінностей (від найбільш важливої до найменш важливої), що підлягають кримінально-правовій охороні, комплексом заборонних норм того чи іншого розділу.¹⁶

Слід погодитися з точкою зору про те, що «<...> чим менше рівень відповідності кримінальної політики існуючим у культурі цінностям, тим в більшому об'ємі необхідно використовувати потенціал примусу для реалізації кримінально-правових норм.¹⁷

В результаті подібних штучних маніпуляцій з боку держави кримінальне право в суспільній свідомості рано чи пізно з цінності перетворюється в антицінність, наслідком чого стає його дисфункціональність, тобто коли воно існує, але не виконує своїх функцій або навіть перешкоджає їх виконанню (приносить шкоду).¹⁸

Про так звану «провокативну» роль кримінального закону, тобто негативні наслідки його соціального функціонування, за яких створюються умови для вчинення злочинів або інтенсифікації злочинної діяльності, досить докладно пишуть М.М. Бабаєв та Ю.Є. Пудовочкін.¹⁹

Вже в іншій своїй публікації Ю.Є. Пудовочкін справедливо зауважує, що «<...> ступінь довіри громадян до кримінального права як умова і складова частина його легітимності визначається, в першу чергу, змістом кримінального закону, котрий віддзеркалює народні уявлення про цінності тих благ, які ним захищаються і справедливість кримінально-правових засобів цього захисту».²⁰

Проблематика ціннісної обґрунтованості кримінального права під тим або іншим кутом зору піднімається й багатьма іншими дослідниками, на думку яких ефективність кримінально-правового впливу, крім усього іншого, ставиться в залежність від суспільної думки про нього.²¹

До найбільш типових варіантів можливого перетворення норм кримінального права в антицінність можна відносити, зокрема, такі: 1) порушення законодавцем доктринальних засад криміналізації діянь людини (невідповідність природному праву, демократичним цілям і назрілим потребам прогресивного суспільного розвитку; відсутність соціальної зумовленості норм кримінального права; ігнорування експертних оцінок чи пропозицій науковців; неадекватне, негармонійне або несвоєчасне відображення домінуючих суспільних потреб та інтересів; зловживання кримінально-правовими засобами в регулюванні та охороні суспільних відносин; надмірна «суворість» або «м'якість», неясність кримінально-правових норм тощо); 2) зловживання судовими і правоохоронними органами у застосуванні кримінально-правових засобів; 3) використання норм кримінального права як засобу політичної боротьби;

¹⁶ Вечерова Є.М. Деякі спірні питання структурування Особливої частини КК України та перспективи його подальшого вдосконалення / Є.М. Вечерова // Право і суспільство. – 2015. – № 4. – Ч. 3. – С.178-183.

¹⁷ Бибик О.Н. Система культурних цінностей як основа механізму уголовно-правового регулювання / О.Н. Бибик // Право і государство. – 2008. – № 11. – С. 98.

¹⁸ Оцяця А.С. Охоронна функція кримінального права України: концептуальні основи: дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А.С. Оцяця. – Одеса, 2014. – С. 10, 25-27.

¹⁹ Бабаєв М.М. Провокативная роль уголовного закона / М.М. Бабаєв, Ю.Є. Пудовочкін // Общественные науки и современность. – 2013. – № 4. – С. 78-89.

²⁰ Пудовочкін Ю. Легітимация уголовного права / Ю. Пудовочкін // Уголовное право. – 2007. – № 6. – С. 38-42.

²¹ Див., наприклад, Вечерова Е.Н. Некарательное уголовно-правовое воздействие на несовершеннолетних: аналитический дискурс: [монография] / Вечерова Евгения Николаевна. – Николаев: Иллион, 2012. – С.165.; Орловська Н.А. До питання про психологічні основи кримінально-правової заборони / Н.А. Орловська // Актуальные проблемы криминологии и криминальной психологии: [сб. науч. статей] / под ред. М.Ф. Орзиха, В.Н. Дремина. – Б-ка журн. «Юридичний вісник». – Одеса: Фенікс, 2007. – С. 249-255; Рощина І.О. Ефективність норм кримінального права України у запобіганні злочинам: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І.О. Рощина. – К., 2009. – С. 3-5.

4) використання норм кримінального права як засобу конкурентної протидії; 5) незастосування норм кримінального права з політичних мотивів.²²

На підставі усього вищевикладеного представляється можливим коротко підсумувати про таке.

Аксіологічний вимір нормативності кримінального права слід інтерпретувати з позицій розгляду двох блоків проблем.

По-перше, може йтися про власну цінність кримінального права, тобто спектр цінностей, які потребують кримінально-правової охорони та їх ієрархічність (діапазон, пріоритети та засоби кримінально-правової охорони).

По-друге, мова може йти про інструментальну цінність кримінального права (його здатність за допомогою своїх змістовних і формальних властивостей задовольняти потреби, бути інструментом реалізації і погодження інтересів тощо).

У тих випадках, коли кримінальне право не відповідає (або не в повній мірі відповідає) пануючим у суспільній свідомості ціннісним орієнтаціям, воно перетворюється в антицінність, наслідком чого стає його дисфункціональність, коли воно існує, але не виконує своїх функцій або навіть перешкоджає їх виконанню (приносить шкоду).

Анотація

У публікації здійснено спробу розкриття змісту поняття «аксіологічний вимір нормативності кримінального права». Стверджується, що останній доречно інтерпретувати з позицій розгляду двох блоків проблем. По-перше, може йтися про власну цінність кримінального права, тобто спектр цінностей, які потребують кримінально-правової охорони та їх ієрархічність (діапазон, пріоритети та засоби кримінально-правової охорони). По-друге, мова може йти про інструментальну цінність кримінального права (його здатність за допомогою своїх змістовних і формальних властивостей задовольняти потреби, бути інструментом реалізації і погодження інтересів тощо). Додатково аналізуються окремі проблеми структуризації Особливої частини КК України та ціннісної обґрунтованості кримінального права.

Summary

The publication reveals the meaning of the axiological prism of the criminal law normativity. It is argued that it is appropriate to interpret it from the two perspectives. Firstly, one can speak of the own value of criminal law, i.e. the range of values that requires criminal-protection and the hierarchy (range, priorities and means of criminal law protection). Secondly, one can be state about the instrumental value of criminal law (its ability to be an instrument of realization and coordination of interests through its content and formal qualities, etc.). Additionally, the individual problems of structuring the Special Part of the Criminal Code of Ukraine and the value justification of criminal law are analyzed.

Використана література:

1. Тарасов Н.Н. Методологические проблемы юридической науки : [монография] / Н.Н. Тарасов. – Екатеринбург, 2001. – 264 с.
2. Вечерова Є.М. Потенціал філософської методології щодо системно-структурного аналізу кримінального права та кримінального закону як різновидів соціального управління / Є.М. Вечерова // Юридичний науковий електронний журнал. – 2016. – № 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lsej.org.ua/1_2016/21.pdf
3. Фальковський А.О. Аксіологічний підхід у методології сучасної юриспруденції : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / А.О. Фальковський. – Одеса, 2011. – 18 с.

²² Гришук В. Кримінальне право як соціальна цінність / В. Гришук // Право України. – 2017. – № 2. – С. 35-36.

4. Горобець К.В. Аксиосфера права: філософський і юридический дискурс: [монографія] / К.В. Горобець. – Одеса: Фенікс, 2013. – 218 с.
5. Значение термина «ценность» по Ефремовой и словарю Ушакова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://tolsklovar.ru/ts416.htm>
6. Советский энциклопедический словарь. – М. : «Советская Энциклопедия», 1980. – 1600 с.
7. Патерило І.В. Право як ціннісна категорія : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних та правових учень» / І.В. Патерило. – К., 2006. – 22 с.
8. Демидов Ю.А. Социальная ценность и оценки в уголовном праве / Ю.А. Демидов – М. : Юридическая литература. – 1975. – 182 с.
9. Гришук В. Кримінальне право як соціальна цінність / В. Гришук // Право України. – 2017. – № 2. – С. 28–37.
10. Библик О.Н. Система культурных ценностей как основа механизма уголовно-правового регулирования / О.Н. Библик // Право и государство. – 2008. – № 11. – С. 98–101.
11. Библик О.Н. Роль культурных ценностей в уголовно-правовом регулировании / О.Н. Библик // Вестник Омского университета. Серия «Право». – 2009. – С. 122–129.
12. Назимко Є. Аксиологічне дослідження кримінального права як запорука ефективності кримінально-правового законодавства / Є. Назимко // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 10. – С. 161–164.
13. Гребеньков Г. Кримінальне право України у контексті аксіологічного виміру / Г. Гребеньков, Є. Назимко // Юридична Україна. – 2010. – № 8. – С. 95–101.
14. Оробець К. Аксиологічний підхід у кримінальному праві : зміст та значення / К. Оробець // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 12. – С. 222–226.
15. Вечерова Є.М. Деякі спірні питання структурування Особливої частини КК України та перспективи його подальшого вдосконалення / Є.М. Вечерова // Право і суспільство. – 2015. – № 4. – Ч. 3. – С. 178–183.
16. Оцяця А.С. Охоронна функція кримінального права України: концептуальні основи : дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / А.С. Оцяця. – Одеса., 2014. – 201 с.
17. Бабаев М.М. Провокативная роль уголовного закона / М.М. Бабаев, Ю.Е. Пудовочкин // Общественные науки и современность. – 2013. – № 4. – С. 78–89.
18. Пудовочкин Ю. Легитимация уголовного права / Ю. Пудовочкин // Уголовное право. – 2007. – № 6. – С. 38–42.
19. Вечерова Е.Н. Некарательное уголовно-правовое воздействие на несовершеннолетних: аналитический дискурс : [монография] / Вечерова Евгения Николаевна. – Николаев : Илион, 2012. – 324 с.
20. Орловська Н.А. До питання про психологічні основи кримінально-правової заборони / Н.А. Орловська // Актуальные проблемы криминологии и криминальной психологии : сб. науч. статей / под ред. М.Ф. Орзиха, В.Н. Дремина. – Б-ка журн. «Юридичний вісник». – Одеса : Фенікс, 2007. – С. 249–255.
21. Рощина І.О. Ефективність норм кримінального права України у запобіганні злочинам : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І.О. Рощина. – К., 2009. – 18 с.

Eugeniya Vecherova,

*Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Criminal Law
NU «Odesa Law Academy»,
Doctorant Student of NU «Odesa Law Academy»*